

СВІЙ

Амнону Рапопорту було лише вісімнадцять років, коли за новою системою відбору, запровадженою в армії Ізраїлю, у нього виявили лідерські здібності. Його призначили командиром танка. «Я й не знав, що в нас були танкові війська», – розповідав він згодом. Однієї ночі в жовтні 1956 р. Амнон на своєму танку перетнув кордон на територію Йорданії, щоб помститися за вбивство кількох цивільних ізраїльтян. Під час таких рейдів завжди доводилося дуже швидко ухвалювати несподівані рішення. Відкривати чи не відкривати вогонь? Убити чи відпустити? Жити чи вмерти? Кількома місяцями раніше сирійці захопили ізраїльського солдата, Амнонова однолітка. Юнак вирішив убити себе, перш ніж його почнуть допитувати. Коли сирійці повернули його тіло, під нігтем на носі знайшли сховану записку: «Я не зрадив».

Тієї жовтневої ночі 1956 р. Амнон вирішив припинити вогонь. Він мав завдання обстріляти другий поверх будівлі йорданської поліції, поки ізраїльський десант штурмував нижній поверх. Але боявся вбити когось зі своїх. Коли обстріл якоїсь миті зупинився, він почув по радіо переговори своїх. «І раптом мене ніби обухом по голові вдарило: це не було грою в героїв і лиходіїв. Люди по-справж-

ньому вмирили». Десантники належали до одного з елітних підрозділів армії Ізраїлю. Вони вели рукопашний бій і зазнавали серйозних утрат, але їхні повідомлення, які Амнон чув у танку, звучали спокійно, майже буденно. «Вони не панікували, – розповідав він, – власне, їхні голоси не мінялися, майже не було чутно якихось емоцій». Як трапилося, що євреї перетворилися на спартанців? Амнон запитував себе, як би повівся сам у рукопашному бою. Він прагнув теж бути таким воїном.

За два тижні, під час вторгнення до Єгипту, він вів свій танк ворожою територією. У куряві битви його атакували не лише єгипетські, а й ізраїльські бойові літаки. Амнон дуже ясно запам'ятав, як на його танк пікірував єгипетський Міг-15, а він, визирнувши з башти, щоб з усіх боків бачити поле бою, наказував водієві рухатися зигзагами, різко змінюючи курс, аби не вцілили. Відчуття було таке, ніби Міг має спеціальне завдання саме їх рознести вщент. Через кілька днів до його танка, піднявши руки вгору, підійшли кілька доведених до розпачу єгипетських солдатів, які хотіли здатись. Вони просили води й захисту від бедуїнів, які полювали на них, щоб відібрати зброю і взуття. Напередодні Амнон вбивав цих людей; тепер відчував до них лише глибокий жаль. Він знову здивувався: «Як легко і швидко можна перетворитися з ефективного знаряддя вбивства на сповнену співчуття людську істоту!» Як таке може статись?

Після участі в боях Амнон хотів триматися від усього цього якомога далі. «Я трохи здичавів після двох років у танку, – розповідав він. – Мені хотілося податися світ за очі. Але вилетіти з країни літаком було занадто дорого». У 1950-і ізраїльтяни не говорили про бойові психологічні травми або невдоволення – вони самотужки справлялися з ними. Амнон влаштувався працювати на мідний рудник у пустелі на півночі від Червоного моря – казали, що це була одна з легендарних копалень царя Соломона. Він знав математику краще за решту робітників, більшість із яких були в'язнями, і його зробили бухгалтером рудника. Копальня царя Соломона не могла

забезпечити своїх працівників такими звичними речами, як туалет і туалетний папір. «Якось я вийшов, перепрошую, до вітру. З собою взяв газету, щоб підтертися, і побачив там оголошення, що в Єврейському університеті відкривають факультет психології». Амнону було двадцять років. З психології він знав лише про Фрейда і Юнга – «на івриті було мало підручників з психології», – але цікавився цим предметом. Він не міг сказати, чому. Природа покликала, а психологія відгукнулася.

Вступ на перший в Ізраїлі факультет психології, на відміну від решти ізраїльських вузів, відбувався на конкурсній основі. Через кілька тижнів після того, як Амнон прочитав оголошення в газеті, він стояв разом з іншими абітурієнтами біля монастиря, в якому розташувався Єврейський університет, і чекав своєї черги скласти низку чудернацьких тестів – зокрема і тест, розроблений Денні Канеманом: то була сторінка тексту на вигаданій мові, граматичну структуру якої майбутні студенти мали розшифрувати. Черга простягалася на цілий квартал. Новий факультет мав лише двадцять місць, але на нього бажали вступити сотні людей: у 1957 р. неймовірна кількість молодих ізраїльтян хотіла знати, що спонукає індивідів чинити так чи інакше. Серед них було багато достойних і талановитих: із двадцяти студентів не здобула докторського ступеня лише одна жінка, яка хоч і вступила з найвищими оцінками, але народила дітей, через що її кар'єра зійшла нанівець. Ізраїль без факультету психології був як штат Алабама без футбольної команди.

У черзі поряд із Амном стояв невисокий блідий солдатик з дитячим обличчям. Здавалося, що йому років п'ятнадцять, однак на ньому були сміховинно височенні чоботи на гумовій підшві, цупка форма і червоний берет ізраїльського десантника – він був одним із нових спартанців. Сусіда звали Амосом Тверські. Амнон не запам'ятав точно, що той йому тоді говорив, але зберіг яскраву згадку про свої відчуття: «Я не був таким розумним, як він. Я відразу це зрозумів».

Співгромадяни в Ізраїлі чомусь завжди одразу сприймали Амоса Тверські як винятково непересічну людину і втілення справжнього ізраїльцянина. Його батьки серед перших покинули антисемітську Росію на початку 1920-х рр. і рушили будувати сіоністську державу. Мати, Геня Тверські, була громадською діячкою і політиком, членом першого парламенту Ізраїлю і ще чотирьох наступних. Вона пожертвувала особистим життям заради служіння спільноті і не надто переймалася його наслідками. Коли Амос був зовсім маленьким, вона два роки провела в Європі, допомагаючи армії Сполучених Штатів звільняти концентраційні табори і шукати житло для тих, хто вижив. Після повернення жінка більше часу проводила в Єрусалимі, у Кнесеті, ніж вдома.

Сестра була на тринадцять років старшою за Амоса, тож він фактично зростав, як єдина дитина. Виховував хлопця переважно батько, ветеринар, який багато часу витрачав на лікування домашньої худоби (тоді ізраїльцяни не могли собі дозволити мати свійських тварин просто для задоволення). Йозеф Тверські, син рабина, ненавидів релігію й обожнював російську літературу, а ще його іноді дуже смішило почуте від своїх братів по роду людському. Амос пояснював друзям, що батько в юності не захотів стати лікарем, бо «вважав, що тварини страждають значно більше, ніж люди, а скаржаться значно менше». Йозеф Тверські був серйозною людиною. Але іноді, говорячи про своє життя й роботу, садив сина на коліна та сміявся і над власним досвідом, і над таємницями буття. «Я присвячую цю роботу своєму батькові, який навчив мене замислюватися і сумніватися», — напише Амос одного дня на своїй докторській дисертації.

Амос любив говорити, що цікаві речі трапляються з тими, хто вміє сплітати з них цікаві історії. Він і сам був добрим оповідачем, його розповіді справляли різке і несподіване враження. Він трохи шепелявив, і ця вада декому нагадувала іспанську вимову каталонців. Мав дуже бліду, майже прозору шкіру. Коли говорив сам або слухав когось, його світло-блакитні очі швидко бігали з боку у бік, ніби шукаючи наступну думку.

Навіть розмовляючи, Амос постійно рухався. Не маючи атлетичної статури, маленький на зріст, він був дуже гнучким і швидким, рухливим і спритним. Міг неймовірно швидко, майже як дикий звір, бігати горами. Улюбленою витівкою хлопця, до якої він нерідко вдавався під час розмови, було вилізти на камінь, стіл або танк, а потім звідти впасти. Він падав долілиць, витягуючись горизонтально до землі, поки хтось не закричить, і тоді, в останній момент, якимось примудрявся приземлитися на ноги. Він любив відчуття падіння і вигляд світу згори.

Амос був дуже хоробрий або, принаймні, вдавав це. У 1950 р. його родина переїхала до Єрусалима у приморське місто Хайфа, і там він якимось з іншими дітьми пішов до басейну. В басейні була десятиметрова вишка для стрибків у воду. Діти почали спонукати хлопця стрибнути. Амосові було дванадцять років, але він ще не вмів плавати. В Єрусалимі під час війни за незалежність бракувало навіть питної води, що вже й казати про плавальні басейні. Амос підійшов до старшого хлопчика і сказав: «Я це зроблю, але будь у басейні, коли я впаду, і витягни мене з води. Амос стрибнув, а хлопець врятував його, витягнувши з басейну, інакше він би втопився.

У старшій школі Амос, як і всі ізраїльські діти, мав вирішити, буде він спеціалізуватися на точних і природничих науках чи на гуманітарних. У новому ізраїльському суспільстві від хлопців очікували вивчення точних і природничих наук. Кар'єра саме в цих галузях вважалася престижною. Амос, мабуть, мав більший хист до математики та природничих наук, ніж будь-хто інший. Проте, на загальний подив, він єдиний з обдарованих хлопців у класі обрав гуманітарні науки. Це був ще один ризикований стрибок у невідоме: Амос казав, що математику може засвоїти й самостійно, але дуже хоче вчитися в класі викладача гуманітарних наук, якого звали Барух Курцвайль. «На противагу урокам більшості вчителів, від яких віє нудьгою і поверховістю, його уроки єврейської літератури й філософії дають мені насолоду і дивують», – писав Амос старшій сестрі Рупі, яка переїхала жити до Лос-Анджелеса. Амос за завдан-

ням Курцвайля писав вірші і говорив, що збирається стати поетом або літературним критиком*.

У нього виникли близькі, можливо, навіть романтичні стосунки з новою ученицею Даєю Равікович — похмурою і замкненою дівчиною, що одного дня з'явилася в їхньому класі. Після смерті батька вона жила в кібуці, який ненавиділа, а потім переходила з однієї прийомної родини до іншої. Даля була наочною ілюстрацією соціального відчуження або принаймні його ізраїльської версії 1950-х рр., проте Амос, найпопулярніший хлопець у школі, з нею подружився. Однокласники не знали, що й думати. Амос досі виглядав, як хлопчик, а Даля, з якого боку не глянь, була вже дорослою дівчиною. Він любив походи і спортивні ігри, вона... коли всі дівчата йшли на заняття до спортивного залу, вона сідала біля вікна і курила. Амосу подобалися великі компанії, а Даля була відлюдницею. Лише згодом, коли Даля почала отримувати за свої поезії найвищі літературні винагороди Ізраїлю і стала відомою на весь світ, люди сказали: «Тепер все зрозуміло: двоє геніїв». Так само, коли Барух Курцвайль став провідним літературним критиком Ізраїлю, стало зрозуміло, чому Амос хотів у нього вчитися. Зрозуміло, але не зовсім. Амос був одним із найбільш життєрадісних людей у світі. Тимчасом і Даля, і Курцвайль намагалися покінчити життя самогубством (Курцвайлю це вдалося зробити).

Як і багато інших єврейських юнаків у Хайфі початку 1950-х рр., Амос став членом лівого руху Нагаль. Невдовзі його обрали лідером. Слово «Нагаль» (Nahal) було акронімом фрази на івриті, що приблизно означала «Бойова піонерська молодь», а сам рух служив засобом залучення молодих сіоністів до кібуців після закінчення

* Коли Б. Ф. Скіннер у молодості зрозумів, що ніколи не напише великого роману, то відчув такий розпач, що ледве не звернувся до психотерапевта. Легендарний психолог Джордж Міллер стверджував, що відмовився від літературних амбіцій заради психології, бо не мав про що писати. Хтозна, які складні почуття міг переживати Вільям Джеймс, коли читав перший роман свого брата Генрі? «Було б цікаво дізнатися, скільки психологів не досягли літературного успіху, бо поряд із ними опинилися видатні письменники, — писав один із провідних американських психологів. — Можливо, саме це стало для них рушійною силою і визначальним стимулом». — Прим. авт.

школи. Ідея полягала в тому, що спочатку вони кілька років служитимуть солдатами й охоронятимуть поселення, а потім ставатимуть фермерами.

В останній рік навчання Амоса у школі до Хайфи на зустріч зі школярами прибув хоробрий ізраїльський генерал Моше Даян. Один із хлопців, що були присутні на цій зустрічі, згадує: «Він наказав усім, хто вступив до Нагалю, підняти руки. Руки підняло дуже багато людей. Даян сказав: «Ви — зрадники. Ми не хочемо, щоб ви помідори й огірки вирощували — хочемо, щоб воювали». Наступного року було оприлюднене звернення до всіх молодіжних організацій Ізраїлю з проханням вибрати з кожної сотні по дванадцять юнаків, які хотіли б служити країні не як фермери, а як десантники. Амос був більше схожий на бойскаута, ніж на десантника, але записався до війська одним із перших. Він був занадто легким і мусив випити багато води, аби мати достатню вагу.

У десантній школі таких молодих людей, як Амос, перетворювали на символи нової країни: нещадних воїнів, живі знаряддя вбивства. Боягузтво вважалося смертним гріхом. Щойно навчившись стрибати з висоти 5,5 м так, щоб нічого собі не зламати, вони сідали на старі дерев'яні літаки часів Другої світової війни і піднімалися в повітря. Пропелер був розташований на одному рівні з дверима, але спереду, і сильний порив вітру відкидав десантника назад, щойно він покидав літак. На дверях горіло червоне світло. Хлопці перевіряли спорядження один в одного, і коли вмикалося зелене світло, вистрибували по одному; тих, хто вагався, виштовхували.

Під час перших кількох стрибків багато хто вагався — їх доводилося виштовхувати. Один хлопець із групи Амоса відмовився стрибати і став ізгоем на все життя. («Щоб відмовитися стрибати, треба було бути дуже сміливою людиною», — сказав пізніше один колишній десантник.) Амос ніколи не вагався. «Коли йшлося про стрибки з парашутом, він завжди був готовим і сповненим ентузіазму», — згадує його товариш по службі Урі Шамір. Він стрибав разів п'ятдесят, можливо, більше. Він стрибав у тилу ворога. Він стрибав

під час боїв на Синайському півострові у 1956 р. Одного разу він приземлився в осине гніздо і знепритомнів від укусів ос. Після закінчення університету, у 1961 р., Амос — вперше без парашута — полетів літаком до Сполучених Штатів вчитися в магістратурі. Коли літак почав знижуватися, він із щирою цікавістю подивився на землю внизу, повернувся до сусіда по кріслу і промовив: «Досі я ніколи так не приземлявся».

Невдовзі після вступу до десантних військ Амос став командиром взводу. «Людина здатна на диво швидко пристосовуватися до нового способу життя, — писав він сестрі до Лос-Анджелеса. — Від хлопців мого віку мене відрізняють лише дві нашивки на рукаві. Але тепер вони віддають мені честь і виконують мої команди — бігти або повзти. І такі стосунки визнаються усіма, навіть мною самим, і видаються природними». Листи, які Амос надсилав додому, підлягали цензурі, тому про свій бойовий досвід він писав лише побіжно. Його посилали в каральні експедиції, під час яких обидві сторони чинили звірства. Амос і втрачав людей, і рятував. «Під час виконання чергового завдання «з метою помсти... я рятував одного з солдатів і отримав за це відзнаку, — писав він сестрі. — Я не вважав, що вчинив щось героїчне — просто хотів, щоб мої люди повернулися додому живими».

Він пройшов і через інші випробування, про які ніколи не писав і рідко говорив. Якось офіцер-садист захотів перевірити, чи далеко зможуть просунутися солдати без звичайного забезпечення водою і провіантом, і не давав їм води на великих ділянках шляху. Експеримент закінчився тим, що один із підлеглих Амоса помер від зневоднення; Амос дав свідчення проти свого командира на військовому суді. Якоїсь ночі люди Амоса спіймали ще одного офіцера-садиста, накинули йому на голову ковдру і жорстоко побили. Амос не брав участі в побитті, але під час розслідування цього випадку допоміг тим, хто це зробив, уникнути судового переслідуван-

ня. «На запитання відповідайте з великою кількістю неважливих подробиць, вони знудяться і зіб'ються зі сліду», — порадив він їм, і це спрацювало.

Наприкінці 1956 р. Амос вже був не лише командиром взводу, його ще й відзначили однією з найвищих нагород Ізраїлю за мужність і відвагу. Під час військових навчань у присутності представників генерального штабу збройних сил Ізраїлю підлеглий йому солдат отримав завдання розчистити «бангалорською торпедою» прохід в огорожі з колючого дроту. Після висмикування чеки для активації детонатора у солдата було двадцять секунд, щоб добігти до укриття. Солдат заштовхнув торпеду під огорожу, рвонув чеку, а потім раптом зомлів і впав прямо на снаряд. Командир Амоса закричав, щоб усі залишалися на своїх місцях і нічого не робили. Амос не послухався, вискочив з-за стіни, яка служила укриттям для його підрозділу, підбіг до солдата, підхопив його, протягнув 9 м і, опустивши на землю, прикрив собою. Шрапнель від вибуху залишилася в тілі Амоса на все життя. В ізраїльській армії було непросто отримати відзнаку за хоробрість. Вручаючи Амосу нагороду, Моше Даян, який бачив усе, що відбулося, сказав: «Ви вчинили дуже безглуздо і дуже сміливо, вдруге вам так дешево не відбутися».

Дехто, побачивши Амоса в бою, вважав, що його хоробрість — це радше побоювання видатися боягузом. «Він завжди був дуже відчайдушним, — згадував Урі Шамір. — Певно, він так намагався зрівноважувати те, що був тендітним і слабким». У певний момент це стало неважливим: юнак так довго примушував себе бути хоробрим, що хоробрість стала для нього звичкою. У міру того, як наближався кінець служби в армії, він відчував у собі зміни. «Мене не полишає відчуття, що нині ти мене майже не знаєш, — написав Амос сестрі. — Листи не можуть передати, наскільки радикально змінився хлопець у військовій формі, якого ти зустрічатимеш. Він зовсім інший, ніж той хлопчик у шортах кольору хакі, якого ти проводжала в аеропорту п'ять років тому».

Однак слід зауважити, що Амос рідко згадував про свій армійський досвід письмово чи в розмовах, хіба що міг розповісти щось смішне або цікаве — наприклад, як під час Синайської компанії його батальйон захопив потяг із єгипетськими бойовими верблюдами. Амос ніколи доти не їздив на верблюді, але після закінчення операції виграв змагання за право повернутися додому верхи на верблюді. Його почало нудити через п'ятнадцять хвилин, і всі наступні шість днів він вів караван через Синайський півострів пішки.

Або як його солдати відмовлялися навіть у бою надягати каски, бо в них занадто парко, і «якщо в мене має влучити куля, значить, на ній написане моє ім'я» (на що Амос говорив: «А як щодо куль, на яких написано «до запитання»?») Зазвичай Амос починав свої розповіді з якогось побіжного спостереження про навколишній світ. «Майже завжди, зустрівшись із кимось, він починав розмову словами: «Я тобі вже розповідав цю історію?», — згадує ізраїльський математик Самуїл Саттат. — Але він розповідав не про себе. Наприклад, міг почати так: «Знаєте, в Ізраїлі на університетських нарадах усі намагаються виступити першими, бо бояться, що хтось інший скаже те, що вони хочуть сказати самі. А в американських університетах усі сидять тихо, бо сподіваються, що хтось інший здогадається сказати те, що хотіли б сказати вони...» — і продовжити докладно розмірковувати про відмінності між американцями та ізраїльтянами: мовляв, американці вірять, що завтра буде краще, ніж сьогодні, а ізраїльтяни — що гірше; що американські діти завжди приходять до школи з виконаним завданням, а ізраїльські ніколи не роблять уроків, але саме ізраїльським дітям завжди спадають на думку сміливі ідеї».

Для тих, хто добре знав Амоса, його розповіді були просто нагодою відчутти радість від його товариства. «Люди, які знали Амоса, лише про нього й говорили, — казала одна ізраїльська жінка, його давній друг. — Нам нічого так не подобалося, як зібратися разом і знову й знову говорити про нього». Для почину згадували щось смішне зі сказаного Амосом — зазвичай про людей, яких він вва-

жав пихатими й самозакоханими. Наприклад, як він слухав промову одного американського економіста про те, що цей дурень, і той дурень, і всі навколо дурні, а потім сказав: «Усі ваші економічні моделі виходять з того, що люди розумні й раціональні, а всі ваші знайомі – ідіоти». Або як він слухав Нобелівського лауреата з фізики Маррі Гелл-Манна, який довго розмірковував на всі можливі теми. Коли нарешті замовк, Амос сказав: «Знаєте, Маррі, на світі немає людини, яка була би такою ж розумною, якою ви себе вважаєте». Якось після одного виступу Амоса до нього підійшов англієць-статистик. «Взагалі я не люблю євреїв, але ви мені подобаєтесь», – сказав він. Амос відповів: «Взагалі я люблю англійців, але ви мені не подобаєтесь».

Те, що говорив Амос, справляло на людей велике враження, і ще більше історій починало поширюватися про нього самого. Наведу лише один приклад: у Тель-Авівському університеті влаштували вечірку на честь фізика, якому присудили премію Вольфа*. Це друга за престижністю винагорода з фізики, і її лауреати часто отримують Нобелівську премію. На вечірку прийшли більшість провідних фізиків країни, і якось так сталося, що сам лауреат опинився в кутку поряд з Амосом, який нещодавно зацікавився проблемою чорних дір. Наступного дня лауреат зателефонував до університету і спитав: «Хто той фізик, з яким я розмовляв? Він не захотів представитися мені». Після деякої розгубленості й розпитувань в університеті здогадалися, про кого йдеться, і пояснили, що Амос не фізик, а психолог. «Цього не може бути, – здивувався лауреат, – він найрозумніший з усіх фізиків».

Професор філософії Принстонського університету Авішай Маргаліт розповідав: «Якою б не була тема обговорення, відповідь Амоса завжди попадала в десятку найкращих. Ця здатність вражала. Ясність і глибина його першої реакції на будь яку проблему – будь-

* Щорічна ізраїльська премія Вольфа присуджується з 1978 р. Фондом Вольфа у шести номінаціях: сільське господарство, хімія, математика, медицина, фізика і мистецтво. Фонд заснований у 1976 р. винахідником, дипломатом і філантропом Рікардо Вольфом (1887–1981). – Прим. пер.

яку інтелектуальну проблему — завжди приголомшували. Здавалося, що він може включитися в дискусію з будь-якого місця». Психолог університету Південної Каліфорнії Івр Бідерман зауважував: «Фізично він був нічим не примітним. Ви б його помітили останнім у кімнаті, де перебуває ще тридцять людей. Але потім він починав говорити... Всі знайомі вважали його найрозумнішою людиною, яку вони зустрічали». Психолог Мічиганського університету Дік Нісбетт після зустрічі з Амосом створив «тест» на рівень інтелекту, що складався з одного рядка: чим швидше ви зрозумієте, що Амос розумніший за вас, тим розумнішим є ви насправді. «Коли він заходив до кімнати, — згадувала близька подруга і співробітниця Амоса математик Варда Ліберман, — то не справляв якогось незвичайного враження. Те, як він одягався, нічого про нього не говорило. Поводився тихо і спокійно. Але потім він починав говорити. І майже відразу ставав схожим на той ліхтар, до якого злітаються метелики: всі починали з великою повагою його слухати».

Однак більшість історій про Амоса стосувалася не того, що він говорив, а того, як повадився і жив. Він мав режим дня вампіра: лягав спати, коли сходило сонце, а прокидався о четвертій або п'ятій по обіді. Снідав соліннями, а вечеряв яйцями. Мінімізував буденні справи, які вважав марнуванням часу: можна було спостерігати, як він посеред дня, щойно прокинувшись і їдучи на роботу, чистить зуби і голиться прямо в машині, поглядаючи у люстерко заднього виду. «Він ніколи не знав, котра година, — розповідала його дочка Дона. — Це не мало значення. Він жив на власній планеті, а ви просто іноді випадково зустрічали його тут». Він не вдавав, що його цікавить те, що інші вважають гідним уваги, очікуючи і від нього зацікавленості: марно було намагатися затягнути його до музею або на засідання кафедри. «Такі речі подобаються тим, хто саме їх любить», — часто повторював Амос, цитуючи роман Мюріел Спарк «Міс Джин Броді у розквіті літ». «Він не приєднувався до сімейних подорожей, — розповідає його дочка. — Приїздив, тільки якщо йому подобалося місце. Інакше ні». Діти не ображались: вони

любили батька і знали, що він любить їх. «Він любив і людей, – розповідав його син Орен. – Він просто нехтував нормами суспільної поведінки».

Багато з того, що більшості людей і на думку не спало би робити, для Амоса мало сенс. Наприклад, коли йому хотілося пробігтися, він... виходив пробігтися. Без розминки, без переодягання у спортивний костюм: просто скидав штани, вибігав із дому в трусах і біг якомога швидше, поки міг. «Амос вважав, що люди платять надмірну ціну за те, щоб уникати конфузу, – розповідав його друг Авішай Маргаліт, – і ще замолоду вирішив, що цього робити не варто».

Усі, хто знав Амоса, зрештою усвідомлювали: ця людина мала винятковий дар робити саме те, що хотіла робити. Варда Ліберман згадувала, як одного разу зайшла до нього і побачила на столі величезну кількість листів за цілий тиждень. Вони були складені акуратними купками по днях тижня, у кожному з них містилися прохання, благання і вимоги до Амоса приділити час – пропозиціям щодо співробітництва, висуванням на почесні звання, інтерв'ю і лекціям, допомозі у розв'язанні якихось незрозумілих проблем, оплаті рахунків тощо. Коли надходили нові листи, Амос розпечатував ті, що його цікавили, а решту складав на купку. Щодня нова купка листів посувала решту вдовж столу, і коли якась із купок наближалася до краю, Амос скидав їх, так і не розпечатавши, у кошик для сміття, що вже стояв наготові. «У невідкладних речах приємне те, що, якщо почекати, вони перестають бути невідкладними», – любив говорити він. «Я, бувало, казав Амосу, що він повинен зробити те або те, – згадував його давній друг Йешу Колодни, – та він відповідав: «Ні, не повинен». А я думав: ну ти й щасливчик!»

Амоса вирізняла напрочуд приваблива простота: з його поведінки можна було завжди зробити прямий і точний висновок, що йому подобається, а що ні. Троє дітей Амоса дуже ясно пам'ятають: їхні батьки йдуть дивитися кіно, яке вибрала мати, а через двадцять хвилин батько, повернувшись, уже знову сидить на канапі у своїй кімнаті. Протягом перших п'яти хвилин Амос визначав, чи

варто дивитися цей фільм, і якщо вирішував, що ні, повертався додому і дивився свій улюблений телесеріал (дуже любив «Блюз Гілл-стріт»^{*}) або комедійне шоу (ніколи не пропускав «Суботнього вечора в прямому ефірі»^{**}), або баскетбольний матч (захоплювався баскетболом). Потім їхав забирати дружину додому після кіно. «Гроші вони в мене вже забрали, – говорив він. – То що, я маю віддати їм ще і свій час?» Якщо він випадково опинявся в товаристві, яке його не цікавило, то ставав невидимим. «Він заходив до кімнати і якщо вирішував, що не хоче тут бути, то просто непомітно відходив на задній план і зникав, – розповідає Дона. – Це була геніальна риса. І водночас абсолютна відмова виконувати будь-які загальноприйнятні соціальні норми. Він не визнавав соціальних норм і робив це так люб'язно, так елегантно».

Звісно, час від часу на Амоса хтось ображався. Самі його проникливі й пильні світло-блакитні очі могли збентежити людей, які його не знали. Вони весь час рухалися, і від цього складалося враження, що Амос не слухає співрозмовника, хоча він слухав аж занадто уважно. «Найбільше його дратувало, що існують люди, які не розуміють різниці між знанням і незнанням, – розповідає Авішай Маргаліт. – Якщо йому було з вами нудно і нецікаво, він легко міг обірвати вас на півслові». Усім, хто його добре знав, довелося навчитися знаходити розумне пояснення тому, що він говорив або робив.

Амосу ніколи не спадало на думку, щоб хтось, у чиєму товаристві він вирішив провести час, міг цього не хотіти. «Він передусім намагався сподобатися вам, – розповідав Самуїл Саттат. – Це дивувало, адже він був такою розумною людиною». «Він ніби запрошував людей полюбити його, – розповідав Йіешу Колодни. – Якщо вам вдавалося викликати в Амоса симпатію, в нього було дуже лег-

* Англ. Hill Street Blues – американський драматичний серіал, що виходив на каналі NBC з січня 1981-го по травень 1987 р. – Прим. пер.

** Англ. Saturday Night Live – щотижневе комедійне телевізійне шоу, яке щосуботи транслюється телекомпанією NBC з жовтня 1975 р. – Прим. пер.

ко закохатися. Надзвичайно легко. За Амоса, за його прихильність змагалися». Друзі Амоса часто запитували себе: *я знаю, чому він подобається мені, але чому я подобаюсь йому?*»

Амнон Рапопорт у багатьох викликав захоплення. Він прославився хоробрістю в бою. Ізраїльські жінки, вперше побачивши його біляве волосся, загар і ніби виточені риси обличчя, часто вважали його найпривабливішим чоловіком у світі. Одного дня він захистить дисертацію з математичної психології і стане шанованим професором, перед яким відчиняться двері найкращих університетів світу. Але навіть він здивувався, що подобається Амосу. «Я знав, що мене приваблював розум Амоса, — розповідав Амнон. — Але не знаю, що в мені приваблювало його. Кажали, що я дуже гарний — може, це». Та хоч би там що, а взаємна прихильність була дуже сильною. Амос і Амнон одразу стали нерозлучними. На заняттях вони сиділи за однією партою, разом винаймали квартири, ходили в походи влітку. Всі знали, що вони найліпші друзі. «Гадаю, дехто вважав нас геями», — розповідав Амнон.

Амнон вже мав чудові перспективи, коли Амос ще тільки вирішив, що робитиме в житті. У Єврейському університеті наприкінці 1950-х від студентів вимагали обрати дві основні спеціальності для поглибленого вивчення. Амос обрав філософію і психологію. Але він ставився до інтелектуальної діяльності стратегічно, як до буріння нафтового родовища, і після двох років сидіння на заняттях з філософії заявив, що філософія — це висохла криниця. «Я пам'ятаю його слова, — згадував Амнон. — Він сказав: «У філософії ми вже нічого не можемо зробити, адже більшість задач уже розв'язав Платон. Ми не можемо вплинути на цю сферу знань. У світі забагато розумників і замало невирішених проблем, до того ж ці проблеми не мають розв'язку». Хорошим прикладом була проблема зв'язку між свідомістю й тілом. Як ті чи інші інтелектуальні події — те, у що ми віримо, про що ми думаємо, — впливають на наш фізич-

ний стан? Якими є взаємини між тілом і свідомістю? Це запитання стояло щонайменше з часів Декарта, але відповіді на нього й досі не існувало — принаймні в галузі філософії. На думку Амоса, проблема філософії полягала в тому, що в ній не були чинними закони науки. Філософ перевіряв свої теорії щодо людської природи на одному-єдиному прикладі — на самому собі. Психологія принаймні вдавала, що є наукою. Вона хоча б почасти спиралася на точні дані. Психолог міг перевірити свою теорію на основі репрезентативної вибірки серед представників роду людського. Його теорію міг перевірити і хтось інший, а здобуті дані можна було підтвердити або спростувати. Якщо психолог випадково натрапляв на істину, він міг повернути до неї загальну увагу.

Ізраїльські друзі Амоса не бачили жодної таємниці в його інтересі до психології. Запитанням, чому люди поводяться і думають саме так, було наскрізь просякнуте навіть повітря, яким вони дихали. «Ми ніколи не говорили про мистецтво, — згадує Авішай Маргаліт. — Ми говорили про людей. Постійно намагалися розгадати загадку, що змушує людей вчиняти саме так. Так велося ще з часів життя у штетлах (містечках). Євреї тоді були переважно дрібними крамарями. Вони постійно мали оцінювати людей. Хто з них є небезпечним? Хто поверне борг, а хто ні? Люди залежали від власних психологічних суджень». І все одно для багатьох залишалося таємницею, чому такий розумник, як Амос, присвятив себе такій непевній справі, як психологія. Як цей непохитний оптиміст з його ясним, логічним мисленням і повним неприйняттям брехнії оковамилювання опинився в цій професії серед бентежних душ і містицизму?

Амос рідко про це говорив, а якщо й говорив, то так, що здавалося, ніби все почалося з примхи. Коли йому вже було за сорок, і найталановитіші молоді психологи прагнули в нього вчитися, він мав розмову з професором психіатрії з Гарварду Майлзом Шором. Шор спитав, як він став психологом. «Важко зрозуміти, як люди обирають справу свого життя, — сказав Амос. — Ми робимо вибір